

הארץ

מדיני ביטחון

אזרחים כבר פונו מבתיהם במלחמות ברחבי העולם. המקרה הישראלי אחר מכולם

ב-2022 היו בעולם 71 מיליון עקורים, רובם בעקבות סכסוכים אלימים, יותר מפי שניים בהשוואה ל-2013. עיצוב: מאשה צורגלזמן

135 אלף ישראלים טרם שבו לבתיהם בעוטף ובגבול הצפון. בציבור ובתקשורת הם מכונים "מפונים", אבל בשיח הבינלאומי הם נחשבים עקורים. "הארץ" שמע ממומחים על המאפיינים והקשיים הייחודיים לחוויית העקירה, ועל מה שצריך ודחוף לעשות כבר עכשיו, בישראל - וגם בעזה

התראות במייל

גדעון לב

06:01

ארבעה חודשים וחצי חלפו מאז 7 באוקטובר, וישראלים רבים כבר ביססו איזו שגרה. המצב הכלכלי מחמיר, המחשבה על החטופים קורעת את הלב, מעגלי השכול מתרחבים והחרדה היא חלק בלתי נפרד מכל מחשבה על העתיד. ובכל זאת, ילדים הולכים לבתי הספר, אזעקות כבר אינן מנסרות בכל שעות היום, בתי הקולנוע והחנויות פתוחים.

אבל יש מי שהשגרה היא עבורם חלום רחוק. באוקטובר הם נאלצו לעזוב את בתיהם בעוטף או בגבול הצפון - ומאז הם נודדים, בלי שיידעו מתי ואיך יחזרו.

בתקשורת ובציבור הישראלי הם מכונים "מפונים". אבל בשיח הבינלאומי, מי שעזב את ביתו במלחמה ונשאר בארצו, מוגדר כ"עקור". לפי נתוני הלמ"ס האחרונים, בישראל יש 135 אלף בני אדם שמצבם מתאים להגדרה.

תושבים בקרית גת מקבלים מפונים מניר עוז, בחודש שעבר צילום: אוליבייה פיטוסי

לדברי אבי דבוש, תושב קיבוץ נירים בעוטף עזה ומנכ"ל עמותת "קול רבני לזכויות אדם", רוב הישראלים לא באמת מבינים את מצבם של העקורים. בשבוע שעבר עברה משפחתו לבית זמני בבאר שבע, תחנה שלישית מאז אותה שבת, "אבל אנשים שואלים אותי בפליאה, 'מה, אתם עדיין לא בבית?' הוא אומר. "יש ניתוק ממשי בציבור לגבי המצב שלנו, לגבי העובדה שהפתרונות הקיימים מאוד חלקיים ורובם לא ביוזמת המדינה. הבן שלי, בכיתה י"ב, חזר ללמוד רק בשבוע שעבר. בן שני עדיין לא חזר למסגרת - ואנחנו עוד שייכים לקהילה קיבוצית חזקה. בשדרות, שבה גרתי במשך שנים, הקטסטרופה הרבה יותר גדולה".

אחת הסיבות לניתוק, אומר דבוש, היא התייחסות לבעיה כנקודתית. "יש רצון מובן אבל בעייתי להפוך את הפוליטי לאישי. שומעים סיפור על משפחה כזו או אחרת והלב יוצא אליה. אבל זו בעיה מערכתית ופוליטית, שמתחילה בזה שלא מבינים שמדובר במצב מתמשך. כל מרקם החיים הקהילתי, המשפחתי, החינוכי, הרפואי - הכל שבור והרוס וכל אחד בדרכו עובד כדי לתקן את זה".

פינוי שדרות, באוקטובר. אבי דבוש, עקור מביתו: "שואלים אותי בפליאה, 'מה, אתם עדיין לא בבית?' יש ניתוק ממשי בציבור לגבי המצב שלנו" צילום: תומר אפלבוים

פרופ' דורית ניצן, אוניברסיטת בן גוריון: "מדינות עם אוכלוסייה עקורה לזמן ממושך בעקבות סכסוך צבאי, הן בדרך כלל ברמה סוציו־אקונומית נמוכה; במדינות מפותחות אין דוגמאות כאלה, זה חסר תקדים"

"הארץ" שוחח עם כמה מומחים מהארץ ומהעולם על תופעת העקירה והשפעותיה, האתגרים שהיא יוצרת והכשלים הנפוצים בטיפול בה, ושמע מהם

על הייחודיות במצב העקורים הישראליים - וגם במצבם של 1.8 מיליון העקורים ברצועת עזה.

לא אירוע בודד

שלא כמו הפליטים, שהוגדרו בחוק הבינלאומי ב-1951, תופעת העקירה קיבלה הכרה רק בעשורים האחרונים. ההגדרה הרשמית של המונח נטבעה ב-1998, במסמך העקרונות לטיפול בעקורים שהוגש לנציבות האו"ם לזכויות אדם. נקבע בו שעקורים (באנגלית: internally displaced people), הם מי שאולצו או נאלצו לעזוב את בתיים כתוצאה מהשפעות של עימות מזוין, מצבי אלימות כלליים, הפרת זכויות אדם, אסונות טבע ואסונות מעשה ידי אדם - ולא חצו גבול מדינה, כלומר נשארו בארצם.

לפי ארגון IDMC המנטר עקירה פנימית בעולם, בסוף 2022 היו בו 71 מיליון עקורים, רובם באפריקה. 62 מיליון נעקרו בעקבות סכסוכים אלימים ו-9 מיליון בעקבות אסונות טבע. לשם השוואה, ב-2013 היו בעולם כ-33 מיליון עקורים.

בהקשר המקומי נגע המונח בעבר לתושבים פלסטינים ולבדואים מהכפרים הלא מוכרים, שלפחות מקצתם מתאימים להגדרות הבינלאומיות, אך הם אינם כלולים בנתוני הלמ"ס. במלחמת לבנון השנייה עזבו כמה עשרות אלפי אזרחים את בתיים בצפון לזמן של עד חודש, אך עשו זאת מיוזמתם ובלא תמיכה ממשלתית. המצב מאז 7 באוקטובר הוא הפעם הראשונה שאזרחים ישראלים עקורים בהיקף כזה ולמשך זמן כזה.

לדברי פרופ' דורית ניצן, ראש התוכנית לתואר שני ברפואת חירום באוניברסיטת בן-גוריון, שעמדה בראש מטה החירום של ארגון הבריאות העולמי באוקראינה ב-2022, המקרה של העקורים בישראל חריג ביחס לעולם. "מדינות עם אוכלוסייה עקורה לזמן ממושך בעקבות סכסוך צבאי, הן בדרך כלל ברמה סוציו-אקונומית נמוכה, במדינות מפותחות אין דוגמאות כאלה, זה חסר תקדים", היא אומרת. "אתה יכול לראות את זה במדינות מתפתחות, אבל שם, הרבה מאוד מהעקורים ינדדו וייהפכו לפליטים, כמו שקרה באוקראינה".

פינוי קריית שמונה, באוקטובר. המומחית לזכויות אדם רוברטה כהן: "זה לא עניין של 'קחו חדר במלון לכמה שבועות'.

בני אדם נשארים עקורים זמן רב" צילום: פאדי אמון

המצב בישראל דומה יותר לזה של עקורים בעקבות אסונות טבע במדינות מפותחות. הסוציולוגית פרופ' לורי פיק, מנהלת המרכז לאסונות טבע באוניברסיטת קולורדו בולדר, חקרה במשך כעשור עקורים בעקבות הוריקן קתרינה ב-2005. "אחד הדברים שראינו הוא שבמקרים רבים, העקירה היא לא אירוע חד-פעמי אלא סדרת עקירות", היא אומרת. "אחת המשפחות שעקבנו אחריה עברה 12 מקומות בשבע שנים. רבים נשאו עקורים במשך שנים, ואלפים רבים מעולם לא שבו ללואיזיאנה".

ד"ר רוני ברגר, אוניברסיטת תל אביב: "בניגוד לאסונות טבע, בישראל האירוע לא נגמר. יחד עם אובדן אמון בממשלה, יש פגיעה ניכרת בתחושת המוגנות. לכן אצל העקורים יש יותר נטייה לדיכאון"

המומחית האמריקאית לזכויות אדם רוברטה כהן, שהיתה מעורבת בכתיבת מסמך העקרונות של האו"ם, התוודעה לנושא כששהתה באתיופיה בשנות ה-80, בזמן מלחמת האזרחים שבה נעקרו מבתיים מיליון עד 2 מיליון בני אדם. "חשבתי שיש פגם במערכת הבינלאומית, שדואגת לפליטים אבל אינה מכירה במי שעקורים בתוך ארצם", היא אומרת.

לדברי כהן, עקירה בעקבות קונפליקט מלחמתי נמשכת במקרים רבים עת ארוכה. "זה לא עניין של 'קחו חדר מלון לכמה שבועות'. בני אדם נשארים עקורים זמן רב ונאלצים להתמודד עם בעיות בנוגע לחינוך הילדים ולפרנסה", היא אומרת, ומדגישה כי הקשיים אינם נגמרים בתום מצב החירום. "הרבה פעמים אנשים אינם יכולים או אינם רוצים לחזור, וצריכים סיוע גם בשלב הזה".

קיבוץ בארי לאחר 7 באוקטובר. רוברטה כהן: "עקורים לא תמיד יכולים או רוצים לחזור הביתה, גם כשמצב החירום נגמר"
צילום: אייל טואג

ד"ר סתיו שפירא, אוניברסיטת בן גוריון: "יש הבדל ממשי בין מי שביתו נהרס למי שפונה בלי פגיעה בבית. אצל מי

שאיבדו את הבית והרכוש, הסיכון לפגיעה נפשית הרבה

יותר גבוה"

"המצב בישראל שונה מעקירה לאחר אירוע חד־פעמי כמו אסון טבע", אומר ד"ר רוני ברגר מהחוג לעבודה סוציאלית ורפואת חירום בפקולטה לרפואה באוניברסיטת תל אביב, שהשתתף במשלחות של מתן תמיכה נפשית ראשונית באזורי אסון רבים. "התמיכה החברתית בישראל אמנם משמעותית יותר מאשר ביפן או בארה"ב, למשל. אבל בניגוד לאסונות טבע, במקרה של ישראל, האירוע לא נגמר אלא הוא חלק ממצב מתמשך שנראה לא פתיר. יחד עם אובדן אמון בממשלה, יש כאן פגיעה ניכרת בתחושת המוגנות וחשש שהעסק לא ישתקם. לכן אצל העקורים הישראלים יש יותר נטייה לדיכאון".

אחד הגורמים הבולטים לפגיעה הנפשית של עקורים, אומרת ד"ר סתיו שפירא מבית הספר לבריאות הציבור באוניברסיטת בן־גוריון, הוא אובדן הבית והרכוש. "גם באסונות טבע, יש הבדל ניכר בין מי שביתו נהרס, למי שפונה בלי פגיעה בבית", היא מסבירה. "אם הבית קיים זה נותן איזה בסיס, תחושת יציבות וידיעה שבעתיד יש לאן לחזור. אצל מי שאיבדו את הבית והרכוש, הסיכון לפגיעה נפשית הרבה יותר גבוה. הם תלושים לגמרי".

איסוף תרומות בתל אביב לאחר הטבח. מצב העקורים הישראלים טוב יחסית לעקורים בעולם, משום שישראל היא מדינה מפותחת ובזכות התגייסות החברה האזרחית צילום: תומר אפלבאום

פרופ' אשר בן אריה, האוניברסיטה העברית: "אנחנו יודעים מאינספור מחקרים שילדים צריכים שגרה, סביבה מוכרת, חברים, פרטיות ושיראו אותם. כל אלה מוכחים כגורמי חוסן, ואין אותם כשהילדים מפונים"

שפירא מציינת כי עקירה עלולה לגרום גם להחמרת מחלות פיזיות כמו סוכרת ויתר לחץ דם. "הניתוק הוא לפעמים ממערכת שלמה – מרפאה, רופא, בית מרקחת. זה מקשה לשמור על משטר תרופות ובדיקות קבוע, ואז יש סכנת התדרדרות ויציאה מאיזון. זה אחד הדברים הכי נפוצים שרואים ברחבי העולם".

לדברי פיק, ההשפעות החמורות ביותר על בריאותם הנפשית של הנפגעים באסונות טבע נראות בדרך כלל בחודשים שלאחר האירוע. אבל הפגיעה בבריאותם הנפשית של עקורי קתרינה נמשכה לעתים שנתיים ושלוש. "אחרי הסופה ההרסנית, העקירה היתה אסון שני, עם השפעות פחות מיידיות ויותר מתמשכות", היא אומרת.

חיתולים וצעצועים שנתרמו לתושבי העוטף במלון מעלה החמישה בירושלים. ילדים נפגעים פגיעה קשה במיוחד מעקירה צילום: נעמה גרינבאום

אחת הסיבות למורכבות חוויית העקירה היא ריבוי הצרכים המקבילים, אומרת פיק. "העקורים זקוקים למקום מגורים, לתחבורה, לעבודה, לבתי ספר לילדיהם ולהזדמנות לבנות מחדש רשת תומכת, וכל זה בזמן שהם מעבדים טראומה. אבל המענה שהם מקבלים לא תמיד מגיע באופן אחיד: מישהו יכול למצוא דור, אבל עדיין אין לו עבודה. לכן אחד הלקחים שלנו היה שהטיפול בעקורים צריך להיות מקיף ולכלול התייחסות משולבת לבריאות הנפשית והפיזית שלהם ולמצבם החברתי".

בני נוער וילדים נפגעים פגיעה קשה במיוחד מעקירה. "אנחנו יודעים מאינסוף מחקרים מה מגן על ילדים", אומר פרופ' אשר בן אריה, דיקן בית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטה העברית ומנכ"ל מכון חרוב לחקר טיפול בילדים נפגעי התעללות. "ילדים צריכים שגרה, סביבה מוכרת, חברים, פרטיות, ושיראו אותם. כל אלה מוכחים כגורמי חוסן, ואת כל אלה אין להם כשהם מפונים".

דיון בכנסת בעניין אלימות במקומות ריכוז של עקורים, השבוע. עדויות על תקיפות מיניות של קטינים וקטינות צילום: אוליביה פיטוסי

בחודשים האחרונים בדקו בן אריה וצוותו קבוצות מיקוד של ילדים מהעוטף, ולדבריו, הבעיה הראשונה שהילדים העלו היא שאיש אינו מקשיב להם – בין שמדובר בהורים, המצויים בעצמם בסטרס, ובין שבצוות החינוכי החדש שאינו מכיר אותם. "יש ילדים שלא יצאו מהחדר במלון כבר מאה ימים כי הם בטרומה, ואף אחד לא בודק מה קורה איתם", הוא אומר.

העקירה הופכת את הילדים לאוכלוסייה בסיכון ולפגיעים במיוחד, מזהיר בן אריה. הדבר עולה בבירור גם מעדויות לגבי מלונות המפונים שהוצגו בכנסת

בתחילת החודש, ותיארו בין השאר פגיעות מיניות בקטינות ובקטינים. "מה שקורה שם הוא סדום ועמורה", אומר בן אריה. "יש דיווחים על פדופילים שבאים לצוד ילדים, על מכוניות שבאות לאסוף נערות ואחרי שעה הן חוזרות עם 'מתנה' - אבל אף אחד לא מנטר את העניין. כל המערכות שאמורות להגן על הילדים אינן מתפקדות".

כולם זכאים לסיוע

שלא במפתיע, עקורים ממעמדות סוציו־אקונומיים נמוכים סובלים יותר. "אחרי קתרינה, חוסר היציבות אצל מי שמלכתחילה היו בשולי החברה היה עצום", אומרת פיק. "אנשים עם משאבים כלכליים נמוכים, נעקרו לעתים קרובות למרחק גדול יותר ונותרו עקורים זמן ארוך יותר מאחרים. במילים אחרות, מי שתנאי החיים שלו היו פחות יציבים לפני ההוריקן, מצא את עצמו בעקבותיו במצב מעורער יותר מאחרים".

הדברים נכונים גם לגבי העקורים בישראל, שבה מצבן של קהילות שיתופיות שלהן מערכות ניהול ותמיכה פנימיות חזקות, כמו תושבי הקיבוצים, טוב מזה של מי שפוננו לבדם משדרות או קריית שמונה; ובעלי משאבים כלכליים גבוהים יכולים להתמודד בהצלחה רבה יותר עם קשיי העקירה, למשל במימון עזרה נפשית פרטית.

עקורים מתפנים מצפון הרצועה בנובמבר האחרון. דורית ניצן: "התנאים הקשים גורמים לתתי־זונה, פגיעה בבריאות הנפש ומגפות" צילום: הגר שיף

פרופ' דורית ניצן: "יש עוד מקומות בעולם שבהם התנאים מאוד קשים, אבל אין כמעט מקרים שבהם העקור לא יכול לצאת מהמדינה ולהפוך לפליט. אנשים במצב כזה חייבים שיקום כמה שיותר מהר"

עם זאת, בהשוואה לעקורים ברוב מדינות העולם, מצב העקורים הישראליים טוב יחסית, בין השאר מעצם היותה של ישראל מדינה מפותחת, עם שירותי בריאות ורווחה ציבוריים, ובזכות התגייסות מיידית של החברה האזרחית. "לא ראינו בעולם מקרה שבו עקורים זכו לשירותי בריאות ורווחה כל כך מהר",

אומרת ניצן. "מה שדרוש עכשיו הוא תכנון, ביחד עם העקורים, של הצעדים הבאים, וכמובן, בניית מארג של ביטחון מקומי בכל יישוב, כדי שהם יוכלו לחזור לבתים שלהם".

בעזה המצב אחר מאוד. לדברי ניצן, מצב העקורים העזתים דומה יותר לדברים שראתה באתיופיה, שבה שהתה כחלק מצוות חירום של ארגון הבריאות העולמי. "העקורים חיים בתנאים קשים, בלי נגישות למי שתייה או למזון, בלי מקלט מוגן או מרחב מחיה, ובלי יכולת לשמור על היגיינה בהיעדר תשתיות חשמל, מים וביוב", היא מתארת. "התוצאה שראינו גם באפריקה, היא תת־תזונה, פגיעה בבריאות הנפש, פציעות, מגפות ותחלואה ממחלות כרוניות ומחלות מידבקות".

אבל ניצן מצביעה על הבדל חשוב. "העקורים בעזה נמצאים באזור סגור, בלי אפשרות לנדוד, וזה כמעט חסר תקדים. יש עוד מקומות בעולם שבהם התנאים מאוד קשים, אבל אין כמעט מקרים שבהם העקור לא יכול לצאת מהמדינה ולהפוך לפליט. אנשים במצב כזה חייבים שיקום כמה שיותר מהר. כבר עכשיו צריך לתכנן את שיקום מקומות המגורים ומקורות הפרנסה בעזה, ולתת לאנשים חלק בקבלת ההחלטות. זה מה שידוע מהמחקר על מקרים כאלה בעולם".

חלוקת מזון ברפיח, החודש. רוברטה כהן: "האחריות לסיוע היא על הקהילה הבינלאומית" צילום: Fatima Shbair/אי"פ

רוברטה כהן: "אי אפשר לשלול סיוע רפואי או מזון מבני אדם מורעבים, גם לא בטענה שהסיוע לא יגיע למי שהוא מיועד לו. הסיוע צריך להיכנס לרצועה, תוך ניטור של סוכנויות בינלאומיות. זה עניין עקרוני"

כהן מסכימה כי יש הבדלים רבים בין קבוצות של עקורים מבחינת מספרם ומצבם. "יש כאלה שיש להם רשויות לאומיות שמספקות הגנה או סיוע, בעוד שאצל אחרים זה לא קיים – אבל כולם עקורים, והעקרונות חלים עליהם באופן שווה. כולם זכאים לסיוע הומניטרי, להגנה, ולעזרה בחזרה לבתיהם או ביישוב מחדש".

אשר לשאלת הסיוע ההומניטרי לעזתים, כהן מדגישה כי על פי מסמך העקרונות של האו"ם, כשאין מי שיטפל בעקורים בארצם, האחריות לסיוע היא של הקהילה הבינלאומית. "אי אפשר לשלול סיוע רפואי או מזון מבני אדם מורעבים, גם לא בטענה שהסיוע לא יגיע למי שהוא מיועד לו", היא אומרת. "הסיוע צריך להיכנס לרצועה, תוך ניטור של סוכנויות בינלאומיות שמוודאות שהוא מגיע ליעדו. זה עניין עקרוני: אסור למנוע מזון ותרופות מאזרחים שאינם מעורבים ישירות בלחימה".

לחצו לקבלת עדכונים בנושא:

+ מלחמת חרבות ברזל

הצג עוד

מערכת | הנהלה | מדיניות פרטיות | תנאי שימוש | צרו קשר | רכשו מינוי | ביטול מינוי דיגיטלי | שאלות ותשובות | פרסמו אצלנו

חדשות, ידיעות מהארץ והעולם - הידיעות והחדשות בעיתון הארץ. סקופים, מאמרים, פרשנויות ותחקירי עומק באתר האיכותי בישראל

© כל הזכויות שמורות להוצאת עיתון הארץ בע"מ